

MUQIMIY SHE'RIYATIDA IQTISODIY MUAMMOLAR

*Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
To'rtko'l fakulteti Bank ishi yo'nalishi
2-kurs bakalavriyat talabasi
Jo'rayev Shamsiddin Husanboy o'g'li*

O'zbek tilida annotatsiya: Ushbu maqolada Muqimiy she'riyatida iqtisodiy muammolar badiiy ifodasini lingvopoetik va ijtimoiy-maishiy kontekstda tahlil qiladi. Tadqiqotning maqsadi shoir matnlarida kambag'allik, narx-navoning o'zgarishi, mehnat va tirikchilik tashvishlari qanday leksik-semantik vositalar bilan gavalantirilishini aniqlashdir. Metodologiya sifatida kontekstual tahlil, semantik maydon va diskurs yondashuvi qo'llanadi. Ilmiy yangilik iqtisodiy leksikaning satirik poetika bilan uzviy bog'liqligini tizimli ko'rsatishdir.

Рус тилида аннотация: В статье анализируется художественное отражение экономических проблем в поэзии Мукими в лингвопоэтическом и социально-бытовом контексте. Цель исследования заключается в выявлении того, какими лексико-семантическими средствами в текстах поэта репрезентируются бедность, колебания цен, труд и повседневные заботы. Методология включает контекстуальный анализ, моделирование семантических полей и дискурсивный подход. Научная новизна состоит в системном раскрытии связи экономической лексики с сатирической поэтикой.

Ingliz tilida annotatsiya: This article examines the artistic representation of economic problems in Muqimi's poetry through a linguopoetic and socio-everyday perspective. The study aims to identify lexical-semantic devices used to depict poverty, price fluctuations, labor, and livelihood concerns in the poet's texts. Methodologically, it employs contextual analysis, semantic field modeling, and a discourse-oriented approach. The novelty lies in demonstrating, in a systematic manner, how economic vocabulary functions within Muqimi's satirical poetics.

Kalit so'zlar (o'zbek): Muqimiy; iqtisodiy leksika; kambag'allik; narx-navo; satira; ijtimoiy tanqid; til va poetika

Ключевые слова (rus): Мукими; экономическая лексика; бедность; цены и стоимость; сатира; социальная критика; язык и поэтика

Keywords (ingliz): Muqimi; economic vocabulary; poverty; price dynamics; satire; social critique; language and poetics

Muqimiy ijodi o'zbek adabiyoti tarixida shahar madaniyati, bozor muhitining keskin o'zgarishlari, hunarmand va kosib qatlamining turmush tarzi, kundalik tirikchilikning mayda, biroq tizimli muammolarini badiiy umumlashtirishga moyilligi

bilan ajralib turadi. Shoirning iqtisodiy muammolarni yoritishi faqat “mavzu” darajasida qolmay, til vositalari, janr xususiyatlari va satirik nutq strategiyalari orqali ijtimoiy ongda mavjud iqtisodiy tasavvurlarni qayta kodlaydi. Shu ma’nodagi, Muqimiy she’riyatini iqtisodiy muammolar prizmasida o’rganish adabiyotshunoslik bilan bir qatorda tilshunoslikning 10.00.02 ixtisosligi talab qiladigan lingvopoetik yondashuvlar uchun ham dolzarbdir, chunki iqtisodiy mazmun ko‘pincha muayyan leksik qatlam, frazeologik birliklar, baholovchi birliklar hamda pragmatik ishoralar orqali mujassamlanadi [1]. Tadqiqotning ilmiy vazifasi Muqimiy matnlaridagi “tirikchilik” konsepti atrofida shakllangan semantik maydonni aniqlash, iqtisodiy muammolarni bildiruvchi birliklarning badiiy funksiyasini ko‘rsatish va satira orqali iqtisodiy adolatsizlikning lingvistik ifoda mexanizmlarini tahlil etishdan iborat.

Muqimiy she’riyatida iqtisodiy muammolar, avvalo, shahar hayotining bozor bilan bog‘liq realliklari orqali kirib keladi. Bozor tilining badiiy matnga ko‘chishi “narx-navo”, “hisob-kitob”, “qarz”, “pul”, “kirim-chiqim” kabi nominativ birliklarning ko‘payishi bilangina chegaralanmaydi; bu jarayon matnda iqtisodiy munosabatlarning ijtimoiy psixologiyasini ham aktivlashtiradi. Shoir ayrim holatlarda iqtisodiy mazmunni bevosita nomlashdan ko‘ra, uni baholovchi, kinoyaviy yoki mubolag‘ali birliklar orqali sezdiradi; natijada “qimmat”, “arzon”, “zo‘r-bazo‘r”, “zo‘rg‘a” singari darajalovchi so‘zlar iqtisodiy holatning emotsional-indikativ belgilariga aylanadi. Bunday leksik vositalar shunchaki tasviriy detal emas, balki jamiyatdagi taqsimot, mehnatning qadri va iste‘mol imkoniyatlari o‘rtasidagi nomutanosiblikni ko‘rsatadigan badiiy indikator vazifasini bajaradi. Adabiy til taraqqiyoti nuqtayi nazaridan, Muqimiy ijodida og‘zaki shahar so‘zlashuviga xos iqtisodiy birliklarning poetik kontekstga kirishi tilning funksional uslublararo almashinuvi va satirik registrning shakllanishiga xizmat qiladi [2].

Iqtisodiy muammolarni ifodalashda Muqimiy satirasining asosiy mexanizmlaridan biri “mayda tirikchilik” detallarini umumiy ijtimoiy xulosaga olib chiqishdir. Shoir ko‘pincha oddiy maishiy ehtiyojlar, kundalik xarid, uy-ro‘zg‘or ta‘minoti bilan bog‘liq holatlarni tasvirlar ekan, ularni ijtimoiy adolat mezoni sifatida qo‘yadi: tirikchilikning og‘irlashishi, narxning oshishi yoki daromadning yetishmasligi shaxsiy muammo emas, balki ijtimoiy tuzumdagi iqtisodiy muvozanat buzilishining belgisi sifatida ko‘rinadi. Bunda poetik nutqning pragmatik yo‘nalishi kuchayadi: satira “kulgi” niyatidan tashqari, o‘quvchini iqtisodiy ongga, hisob-kitob mantiqiga va mehnatning haqiqiy qiymatini anglashga undaydi. Lingvistik jihatdan bu undov baholash kategoriyasi bilan bog‘lanadi: shoirning kinoyasi, qochiriq ma‘nolari, o‘tkir qiyoslari iqtisodiy holatga “hukm” chiqarishga xizmat qiladi. Satirik matnda baholashning intensivatsiyasi ko‘pincha mubolag‘a, antiteza va ziddiyatli qiyoslar orqali amalga oshadi, bu esa iqtisodiy realiyaning keskinligini badiiy idrokda kuchaytiradi [3].

Muqimiy she'riyatida iqtisodiy muammolarning ikkinchi yirik ko'rinishi mehnat va daromad munosabati atrofida jamlanadi. Mehnatning qadrsizlanishi, hunar egasining ranjishi, kosibchilikning bozor bosimi ostida qiyinlashishi kabi motivlar tilda ko'pincha "mehnat", "rizq", "kasb", "hunarmand", "ustalik" kabi birliklarning kontekstual talqini orqali beriladi. Bu yerda muhim jihat shundaki, shoir mehnatni faqat iqtisodiy kategoriya sifatida emas, balki axloqiy va madaniy qadriyat sifatida ham ko'radi; shuning uchun mehnatning "qadr topmasligi" iqtisodiy muammo bo'lish bilan birga, ijtimoiy munosabatlarning ma'naviy inqiroziga ishora qiladi. Diskurs tahlili nuqtayi nazaridan, bunday matnlarda "mehnatkash subyekt" va "foyda izlovchi subyekt" qarama-qarshiligi seziladi: bir tomonda tirikchilik uchun halol mehnat, ikkinchi tomonda esa iqtisodiy ustunlikka erishishning turli yo'llari haqida ishoralar yuzaga keladi. Bu qarama-qarshilik satirik nutqda konflikt yaratuvchi semantik o'q vazifasini bajaradi, natijada iqtisodiy mazmun dramatik-kinoyaviy ohang bilan beriladi [4].

Uchinchi yo'nalish sifatida qarz va yetishmovchilik semantikasi alohida ajralib turadi. Qarz, yetmaslik, hisobdan chiqish kabi holatlar badiiy matnda ijtimoiy ishonch va iqtisodiy xavfsizlikning pasayishi bilan bog'liq signallarni beradi. Bu holatlarning poetik ifodasida modal birliklar muhim: "bo'lmasa", "qanday qilay", "qayoqdan topay" kabi so'zlashuvga yaqin konstruksiyalar lirik subyektning iqtisodiy bosim ostidagi ruhiy holatini ko'rsatadi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan, bu yerda iqtisodiy mazmun emosional modalitet bilan qo'shib, "iqtisodiy tashvish"ning kommunikativ modelini yaratadi. Shoirning badiiy uslubida iqtisodiy muammo ko'pincha bevosita raqamlar yoki statistik ko'rsatkichlar bilan emas, balki nutqiy vaziyatning kuchi bilan, ya'ni gapiruvchining o'zini ojiz sezishi, imkoniyat va ehtiyoj nomutanosibligi, uyat va andisha bilan qorishgan kambag'allik kayfiyati orqali ifodalanadi. Bu esa Muqimiyning iqtisodiy mavzuga yondashuvida "insoniy o'lchov" ustuvor ekanini ko'rsatadi.

Muqimiy she'riyatida iqtisodiy muammolar tasvirining yana bir muhim tomoni shundaki, shoir tilida iste'mol va kundalik ehtiyojlar bilan bog'liq leksika satira vositasiga aylanadi. Oziq-ovqat, kiyim-kechak, ro'zg'or buyumlari kabi nomlar kontekstda oddiy predmet darajasidan chiqib, ijtimoiy tabaqalanish belgisi sifatida ishlaydi: kimningdir dasturxonini to'kin, boshqaniki esa qashshoq; kimdir bozorga bemalol, boshqasi esa hisob-kitobdan qo'rqib boradi. Badiiy semantika nazariyasiga ko'ra, predmet nomlari ko'chma ma'noda ijtimoiy belgi bo'lib xizmat qilganda, matnning "realistik detali" ijtimoiy umumlashma darajasiga ko'tariladi [5]. Muqimiyda aynan shu mexanizm ko'p uchraydi: ro'zg'or detali o'quvchini iqtisodiy munosabatlar haqida o'ylashga majbur qiladi. Bu jarayon, shuningdek, satiraning kommunikativ vazifasini kuchaytiradi: o'quvchi muammo markazini "kulgi"ning ortida ko'radi.

Til va poetika kesishgan nuqtada Muqimiyning iqtisodiy muammolarni yoritishida ironiyaning diskursiv tabiati ko‘zga tashlanadi. Ironiya ko‘pincha ijtimoiy til tajribasiga tayanadi: bozor muomalasidagi iboralar, hisob-kitobga doir kinoyali gaplar, baholovchi so‘zlarning o‘tkir qo‘llanishi satirik effektini kuchaytiradi. Bu yerda adabiy matn nafaqat iqtisodiy reallikni aks ettiradi, balki o‘sha reallikni til orqali qayta quradi, uning mantiqiy zanjirlarini ochib beradi. Xususan, “qimmat” va “arzon” oppozitsiyasi ko‘pincha faqat narx masalasi bo‘lib qolmay, adolat va nohaqlik, mehnat va foyda, halollik va aldov kabi aksial oppozitsiyalarni ham faollashtiradi. Shu tariqa iqtisodiy leksika Muqimiy matnida semantik markazga aylanib, satirik poetikaning o‘qini belgilaydi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirar ekan, Muqimiy she‘riyatida iqtisodiy muammolar badiiy matnning ichki tashkiliga singib ketganligi ayon bo‘ladi: bozor muhitiga oid leksika, baholovchi birliklar, modal konstruktsiyalar va satirik kinoya birgalikda “tirikchilik” konseptini ko‘p qatlamli semantik maydon sifatida shakllantiradi. Shoir iqtisodiy qiyinchilikni faqat shikoyat darajasida emas, balki ijtimoiy ongni uyg‘otuvchi, mehnatning qiymatini qayta o‘ylatadigan va adolat mezonini badiiy mantiq orqali ilgari suradigan hodisa sifatida talqin qiladi. Xulosa qilib aytganda, Muqimiy ijodida iqtisodiy muammolar tasviri lingvopoetik jihatdan satira bilan uzviy bog‘langan bo‘lib, iqtisodiy leksikaning kontekstual ma‘nolari matnda ijtimoiy tanqidning asosiy vositalaridan biriga aylanadi; bu holat o‘zbek adabiy tili va satirik uslub taraqqiyotini tushunishda muhim ilmiy dalil beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimov N. Muqimiy: hayoti va ijodi. Toshkent, Fan, 1970. 216 b.
2. Qo‘ng‘urov R. O‘zbek tilining stilistikasi. Toshkent, O‘qituvchi, 1983. 224 b.
3. Лихачёв Д. С. Поэтика древнерусской литературы. Ленинград, Наука, 1979. 360 с.
4. Bakhtin M. M. The Dialogic Imagination: Four Essays. Austin, University of Texas Press, 1981. 444 p.
5. Eco U. Semiotics and the Philosophy of Language. Bloomington, Indiana University Press, 1984. 242 p.
6. Қосимов Б. Ўзбек сатирик адабиёти тарихи. Тошкент, Гафур Гулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. 304 б.